

Н.Д. Квасневська,
докторант ДНДІ МВС України

РОЗВИТОК СУДОВОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем, що виникають у процесі розвитку судової системи України в сучасних умовах трансформації суспільства та побудови правової держави. Адже сьогодні українська судова система переживає складний період перебудови, що викликаний вимогами суспільства щодо кардинальної перебудови системи здійснення правосуддя на засадах демократичності, справедливості, визнання людини найвищою соціальною цінністю, відповідності європейським та міжнародним правовим стандартам.

У статті наголошується на необхідності реформування судової системи, зміні принципів і механізму формування суддівського корпусу, очищенні судової влади від суддів, що скомпрометували себе неправовими рішеннями в судових справах.

Ключові слова: *судова система, судова влада, судочинство, виконання рішень суду, статус суддів, принципи судочинства.*

Статья посвящена исследованию проблем, возникающих в процессе развития судебной системы Украины в современных условиях трансформации общества и построения правового государства. Ведь сегодня украинская судебная система переживает сложный период перестройки, вызванный требованиями общества относительно кардинальной перестройки системы правосудия на основе демократичности, справедливости, признание человека высшей социальной ценностью, соответствия европейским и международным правовым стандартам.

В статье подчеркивается необходимость реформирования судебной системы, изменения принципов и механизма формирования судейского корпуса, очистки судебной власти от судей, которые скомпрометировали себя неправовыми решениями в судебных делах.

Ключевые слова: *судебная система, судебная власть, судопроизводство, исполнение решений суда, статус судей, принципы судопроизводства.*

Paper investigates the problems encountered in the development of the judicial system of Ukraine in modern conditions of social transformation and the building of the rule of law. After all, nowadays the Ukrainian judicial system is going through a difficult period of adjustment caused by the demands of society for a fundamental restructuring of the system of justice based on democracy, justice, the recognition of human highest social value, compliance with European and international legal standards. Paper underlines the need of reforming the judicial system, changing the principles and mechanisms of formation of the judiciary, treatment of the judiciary from judges who have compromised themselves by unlawful decisions in court cases.

Keywords: *judiciary system, judiciary, legal proceedings, execution of court decisions, status of judges, principles of justice.*

В умовах розбудови в Україні правової держави судова система потребує комплексного підходу щодо її вивчення, адже розширення судової юрисдикції,

розвиток сильної та розгалуженої системи органів судової влади є насамперед невід'ємною умовою формування та існування правової держави. Однак широко-масштабність процесу становлення та належного функціонування судової системи в сучасних умовах реалізовано ще не повною мірою. Вже декілька років поспіль Україна переживає важливий етап становлення та розвитку національного державотворення й правотворення, ознаменований судовою реформою, метою якої є посилення рівня захисту громадянських, соціально-економічних і політичних прав громадян, забезпечення доступу громадян до правосуддя, підвищення якості правосуддя, подолання судової тяганини, забезпечення розгляду судових справ у розумні строки. Саме тому певна кількість теоретичних та практичних аспектів такої категорії, як судова система, потребують якнайглибшого аналітичного осмислення та науково-системного узагальнення.

Питання функціонування судової системи загалом та окремих її складових традиційно привертала і продовжують привертати увагу і вітчизняних, і зарубіжних учених. У сучасній юридичній науці достатньо робіт, які присвячені тематиці судової системи, судочинства, судоустрою та більш глобальному питанню – судовій владі, з-поміж них слід назвати праці В. Авер'янова, П. Євграфова, Ю. Зайцева, Б. Зімненко, В. Колпакова, В. Комарова, В. Кононенка, В. Онопенка, В. Ортинського, В. Паліюка, П. Рабіновича, Б. Романюка, О. Скакун, В. Тихого, Д. Третьякова, С. Фурси, С. Шевчука, В. Шепітька та інших.

Мета статті полягає у з'ясуванні проблем та причин недоліків, що виникають у діяльності судових органів, як складових судової системи на сучасному етапі розвитку українського суспільства та вироблення шляхів їх подолання.

Україна – одна з незалежних держав, яка тримає курс на європейську інтеграцію і намагається стати європейською правовою державою, де права і свободи людини є основними цінностями, спрямовує свої зусилля на реформування судової гілки влади [1, с. 162–167].

Становлення в Україні незалежної судової влади відбувається у світлі проведення судово-правової реформи, концепція якої була сформульована ще в 1992 р. Оскільки судова система була створена ще в роки тоталітарного керівництва державою, вона не відповідала сучасним світовим стандартам правової держави.

Важливим кроком для подальшого ефективного розвитку судової влади стало прийняття Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. комплексного Закону України “Про судоустрій України” [2], в якому були відображені конституційні принципи, без яких зміцнення державності, здійснення правосуддя на засадах справедливості, законності і, нарешті, формування правової держави забезпечити неможливо.

У Законі були закріплені ознаки судового устрою України, до яких віднесено: гарантований захист прав усіх суб'єктів правовідносин незалежним і неупередженим судом; функціонування структури судової влади у вигляді судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій; гарантування кожній людині права на розгляд її справи у суді та визнання недійсною угоди про відмову у зверненні до суду за захистом; надання кожній особі в порядку, визначеному процесуальним законодавством, права на участь у розгляді своєї справи в суді; рівність користування правом на судовий захист як громадянами і юридичними особами України, так і іноземцями, особами без громадянства та іноземними юридичними особами.

Згодом Верховною Радою України був прийнятий Закон України “Про судоустрій та статус суддів”, який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [3].

Згідно зі ст. 3 цього Закону, яка має назву “Судова система”, встановлено, що суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні [3].

Необхідно зазначити, що судова система становить один з ключових державних інститутів, що контролює належне виконання своїх повноважень іншими ланками державного механізму, здійснює охорону конституційного ладу й забезпечує правопорядок у державі, а також припиняє порушення прав громадян, відновлює їх і вживає заходів для попередження таких порушень. Вагома соціальна роль і своєрідне місце у державному механізмі зумовлюють формування цілісної нормативно-правової бази організації та функціонування судової системи України, закладення необхідних механізмів реалізації судової влади й правових гарантій відправлення судами правосуддя в Україні.

Прагнення України стати європейською державою зобов’язує останню до створення системи органів публічної влади відповідного рівня, пріоритетом у діяльності яких повинні стати чесність, людяність, справедливість і верховенство права. Особливої уваги при цьому потребує судова гілка влади, яка останнім часом викликає багато нарікань і з боку громадянського суспільства, і самих суддів. Про це, зокрема, свідчить рішення Європейського суду з прав людини у справі “Олександр Волков проти України”, постановлене 9 січня, яке стало остаточним 27 травня 2013 року [4] і фактично дало негативну оцінку всій судовій реформі 2010 року.

З огляду на це, у 2012 році Радою суддів та Державною судовою адміністрацією України було розроблено Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки, в якому зазначалось, що завданням подальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожній людині права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді.

Дальший розвиток правосуддя в Україні має бути спрямований на забезпечення, зокрема: доступності правосуддя; справедливої судової процедури; незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів; ефективності судового захисту [5].

Вищезгаданий Стратегічний план передбачав низку стратегічних завдань судової влади України на 2013–2015 роки, а саме:

1. Зміцнення незалежності суддів та самостійності суддів.
2. Покращення стану фінансування та ефективного використання ресурсів.
3. Чесність у відправленні правосуддя.
4. Доступ до правосуддя.
5. Інноваційне використання технологій та вдосконалення судових процедур.
6. Професіоналізм і процес його безперервного вдосконалення.
7. Громадська довіра [5].

Водночас сьогодні система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. Основними чинниками такої ситуації є: низький рівень правової культури та правової свідомості суспільства; розповсюдженість корупційних явищ у сфері правосуддя; недосконалість кадрового планування в системі судової влади; збереження факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема, наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності суддів; абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів; недосконалість методик визначення оптимального

кількісного складу суддів та чисельності працівників апаратів судів відповідно до навантаження; непропорційне робоче навантаження на суддів і працівників апарату судів та відсутність механізмів оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість правосуддя; недосконалість бюджетного планування і управління в системі судової влади та відсутність єдиних методологічних підходів у плануванні видатків судів; недостатній рівень єдності та послідовності судової практики; відсутність чи недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя); низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів зокрема [6].

Одним з етапів впровадження Стратегічного плану розвитку судової влади України, ухваленого на XI З'їзді суддів України, який є вищим органом суддівського самоврядування, стала Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки (далі – Стратегія). Ця Стратегія будується на стратегічних цілях, визначених в Стратегічному плані, і одночасно визначає більш конкретні заходи, кінцеві результати та вплив запланованих дій. У Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки зазначено, що наразі як перед українською системою юстиції взагалі, так і перед судовою системою зокрема постають серйозні виклики. Громадськість активно критикує суддів та суди через відсутність незалежності, неупередженості, прозорості та підзвітності. Необхідно відновлювати довіру суспільства до судової системи. І представники судової влади готові здійснювати для цього конкретні кроки та дії [7].

В основу стратегії покладено три напрями, а саме:

1. Незалежність та прозорість судової системи.
2. Підвищення професіоналізму.
3. Підзвітність [7].

У контексті зазначених напрямів слід звернути увагу на незалежність та прозорість судової системи, яка по суті є гарантією захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та законності інтересів юридичних осіб, а також інтересів суспільства і держави. Незалежність судів проявляється в тому, що вони у своїй діяльності нікому не підзвітні, підпорядковуються лише закону, судові рішення не потребують попередньої згоди чи затвердження будь-якої посадової особи або органу, вони мають силу закону в конкретній справі і є обов'язковими для виконання всіма громадянами і на всій території України [8]. При здійсненні правосуддя судді не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади, службових осіб, громадських організацій тощо. Суддя самостійно оцінює обставини справи і ніхто не має права примусити його постановити те чи інше судове рішення.

Отже, безнадійна справа говорити про незалежний суд без незалежного судді. Створення справжньої демократичної та соціально зорієнтованої держави немислиме без сильної та незалежної судової влади. Практична реалізація принципів самостійності судової влади і незалежності суддів є загальновизнаним критерієм правової держави та демократичного політико-правового режиму.

У контексті незалежності суду йдеться про три найбільш важливих складові такої незалежності: організаційну, матеріально-фінансову та кадрову незалежність суду.

Матеріально-фінансова незалежність – це необхідне матеріальне і фінансове забезпечення судових установ на такому рівні, який давав би змогу належного виконання судових функцій.

Організаційна незалежність – це організаційна відокремленість і організаційно самостійне функціонування судових органів від органів законодавчої і виконавчої влади, недопущення впливу на них з боку цих органів, їх посадових осіб.

Кадрова незалежність – це наявність таких умов формування суддівського корпусу, за яких суд формується на професійній основі, унеможливлений будь-який неправомірний вплив на формування суддівського корпусу.

В Україні незалежність судової влади лише обростає реальними механізмами забезпечення. Протягом багатьох років принцип незалежності судової влади лише декларувався і не був підкріплений реальною практикою здійснення влади. Судова влада була залежною від інших органів влади, слугуючи при цьому елементом каральної системи, а не органом правосуддя.

Незалежність – це політична самостійність, відсутність підлеглості, суверенітет. Незалежний – самостійний, який не знаходиться в підлеглості, вільний [9, с.415]. Отже, якщо звернутися до етимології слова, то можна констатувати, що незалежність суддів як невід’ємна складова самостійності судової влади спрямована на забезпечення конституційних прав і свобод громадян при здійсненні правосуддя. Це гарантія суспільства та держави, спрямована на забезпечення недоторканності суддів і їх особливого статусу як носіїв державної влади. Судді незалежні і підкоряються тільки Закону.

Відомий вчений І.Я. Фойницький розділяв незалежність суду на зовнішню та внутрішню. Внутрішня незалежність, на його думку, є процесуальним (міжгалузевим) принципом, якістю, яка, в першу чергу, залежить від самих суддів, плодом твердого переконання і високої моральності. Зовнішня незалежність – це частина загальноправового принципу розподілу влад, яка безпосередньо впливає на судочинство, утворюючи ряд процесуальних норм [10, с. 194].

Науковець визначив зовнішню самостійність судової влади як “таке її державне становище, яке забезпечує кожному суду відправлення судових функцій, незалежно від будь-яких сторонніх відомств чи осіб, відповідно до закону та істинних інтересів правосуддя” [10, с. 158-195].

Пунктом 4 статті 48 Закону України “Про судоустій та статус суддів” передбачено, що незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім’ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку [3].

Другим, надзвичайно важливим напрямом є підвищення професійного рівня. Відповідно до Стратегічного плану реформування системи управління кадровою політикою та ефективністю роботи буде проведено шляхом переосмислення ролі Національної школи суддів як частини судової системи, що сприятиме підвищенню професійного рівня суддів та відновленню довіри до судової системи. Призначення на конкретні суддівські посади будуть здійснюватись на конкурсній основі за новою системою управління ефективністю кадрів, яка забезпечить оцінювання

суддів за однаковими прозорими критеріями, зокрема, на основі об'єктивних кількісних та якісних показників.

Позитивним моментом слід вважати бажання створення ефективних механізмів для проведення планових перевірок суддів та судів, орієнтованих на результат, здійснення загального нагляду за реалізацією політики забезпечення якості правосуддя в судовій системі, а також механізмів для розслідування окремих скарг, проведення в рамках нової системи управління кадровою політикою опитування щодо ступеня задоволення користувачів, що дасть громадянам можливість робити свій внесок у процес оцінки судовою системою своєї власної ефективності, а також запровадження механізмів досягнення більшої єдності судової практики шляхом підсилення дослідницько-аналітичних можливостей вищих судів.

Напрямок підзвітності передбачає два стратегічні питання: 1) дотримання засад доброчесності у здійсненні правосуддя; 2) довіра громадськості. Як зазначається у Стратегічному плані, розробка та дотримання високих стандартів поведінки та етичних принципів, так само як прозоре інформування громадськості про стан справ у цій сфері, є життєво важливими основами справедливого здійснення судочинства, гарантіями захисту суддів від неналежного впливу та одночасно чинниками, які сприяють підвищенню довіри громадськості до судової системи. Для удосконалення наявної бази етичних та дисциплінарних норм пропонуються різні кроки, націлені і на те, щоб зробити правила більш зрозумілими для суддів та для широкого загалу, і на те, щоб забезпечити необхідний ступінь справедливості та участь для всіх зацікавлених сторін у процедурах розгляду порушень. Зокрема, буде створений спеціальний Комітет з питань етики та дисципліни в Раді суддів України для надання загальних висновків та роз'яснень з цих питань, а також консультацій суддям. Крім того, будуть здійснюватися кроки для розробки спеціалізованих механізмів розслідування порушень дисциплінарних норм з їх одночасним спрямуванням на запобігання порушенням та випадків безвідповідальності в судовій системі. Механізм забезпечить більшу ясність, передбачуваність етичних та дисциплінарних норм (зокрема, щодо запобігання конфлікту інтересів) та постійний моніторинг їх застосування [7].

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що більшість авторів схиляється до висновку про необхідність розглядати судову систему як носія судової влади. При її визначенні необхідно не забувати, що це не сукупність яких-небудь органів (державних, муніципальних, інших), а саме система, що вимагає підкреслити наявність тісних внутрішньосистемних зв'язків між її елементами (судами). Так само не слід забувати, що судова система будується на основі певних принципів, єдиних і обов'язкових для кожного суду.

Натомість сьогодні основи справжнього незалежного правосуддя все ще не забезпечені: суди досі не здійснюють свої повноваження виключно на правових засадах; не забезпечено рівність всіх учасників процесу перед законом, самостійність та незалежність суддів при прийнятті рішень.

Необхідні системні зміни щодо реформування судової системи, зміна принципів і механізму формування суддівського корпусу, очищення судової влади від суддів, що скомпрометували себе неправовими рішеннями в судових справах.

З боку судової влади необхідна зміна концептуальних підходів до організації власної діяльності, збільшення в ній гуманізму, моралі та відповідальності, орієнтація її на пошук шляхів зняття суперечностей між морально-необхідним та соціально-вимушеним у державній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Теорія держави і права. Академічний курс. – К., 2006. – С. 162–167.
2. Про судоустрій України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3018-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
4. *Мельник М.* “Олександр Волков проти України” : Доленосне рішення та неквапливе виконання / М. Мельник // Дзеркало тижня України. – № 31. – 30 серпня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/LAW/oleksandr-volkov-proti-ukrayini-dolenosne-rishennya-ta-nekvaплиve-vikonannya-html>.
5. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки. Рада суддів та Державна судова адміністрація України. – К., 2012.
6. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
7. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20\(1\).doc](http://court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20(1).doc).
8. *Григор'єва Л.І.* Принцип незалежності судової влади та гарантії судового захисту прав і свобод людини і громадянина / Л.І. Григор'єва // Вісник ВСУ. – 2000. – № 4.
9. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1992. – С. 415.
10. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – СПб., 1996. – Т.1. – С. 194.

Отримано 14.10.2015